

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

Симон Наріжний

**Харківське
Історично-Філологічне
Товариство**

П Р А Г А 1944

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

Видання Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі

1. Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за перший рік його діяльності (від 30. травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.). 1924 р., ст. 13.
2. Д. Дорошенко — Л. Білецький. Памяти академіка Миколи Сумцова. 1925 р.
3. І. Мірчук. Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури). 1925 р.
4. В. Біднов. „Устное повѣствованіе запорожца Н. Л. Коржа“ та його походження й значіння. 1925 р., ст. 28.
5. Л. Білецький. Основи української літературно-наукової критики. Впровід. 1925 р.
6. В. Щербаківський. Основні елементи орнаментатії українських писанок та їхне походження (Студія). 1925 р., ст. 32.
7. Л. Чикаленко. Техніка орнаментування керамічних виробів Мізинських неолітичних селищ. 1925 р., ст. 11.
8. Д. Антонович. З історії церковного будівництва на Україні. Вип. I. 1925 р.
9. Ф. Слюсаренко. Грецька федеральна конституція кінця IV віку пер. Хр. 1925 р.
10. С. Смаль Стоцький. Ритмика Шевченкової поезії. 1926 р., ст. 44.
11. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923—1924). Том I. 1926 р., ст. 210.
12. Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за другий рік його діяльності. 1926 р., ст. 14.
13. Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі за третій рік його діяльності. 1927 р., ст. 13.
14. Шостий рік діяльності Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі.
15. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік четвертий (1926—1927). 1930., ст. 20.
16. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік п'ятий (1927—1928). 1930 р., ст. 14.
17. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік шостий (1929—1930). 1930 р., ст. 32.
18. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік сьомий (1930—1931). 1931 р., ст. 32.
19. Дискусія над питанням: „Откоуду есть пошла руская земля...“ 1931., ст. 30.
20. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дев'ятий (1931—1932). 1933 р., ст. 24.
21. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік десятий (1932—1933). 1933 р., ст. 16.
22. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік одинадцятий (1933—1934). 1934 р., ст. 16.
23. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік дванадцятий (1934—1935). 1935 р., ст. 16.
24. Памяти професора Василя Біднова. 1936 р., ст. 32.
25. Річне Sprawozdania Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік тринадцятий (1935—1936). 1936 р., ст. 16.
26. С. Смаль Стоцький. Останній рік Шевченкової поетичної творчості. 1937 р.
27. І. Мірчук. Чи можливі синтетичні суди а ргіогі? 1937 р., ст. 8.
28. М. Антонович. Матеріяли до вербування українців у пруську армію XVIII в.
29. Д. Дорошенко. Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України. 1937 р.
30. Б. Крупницький. Пилип Орлик і Сава Чалий. 1937 р., ст. 6.
31. О. Лотоцький. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. 1937 р., ст. 14.
32. В. Садовський. Господарські погляди українського поміщика в першій половині XIX в. 1937 р., ст. 14.
33. А. Яковлів. До історії кодифікації українського права XVIII ст. 1937 р., ст. 12.

Симон Наріжний

**Харківське
Історично-Філологічне
Товариство**

ПРАГА 1944

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

Харківське Історично-Філологічне Товариство

В Харкові ще в 1812 р. повстало „Товариство Наук“, яке ставило своїм завданням „ширення науки і знання як через наукові дослідження так і через видання“. Мало це товариство і відділ словесности. В 1817 р. появилася перший том праць цього найдавнішого в Харкові наукового товариства, але він був разом і останній. Десь в 1830 р. харківське „Товариство Наук“ завмерло зовсім. Нове відживлення наукової організації в Харкові настало аж в 1869 р., коли при Харківському Університеті повстало „Товариство Дослідувачів Природи“, а після нього, в 1876 р., заснувалося й Харківське Історично-Філологічне Товариство. Повстання цього останнього припало на часи оживлення т. зв. областної історіографії.

Крім Природничого та Історично-Філологічного, в Харкові пізніше повстали й інші наукові товариства, а саме — Правниче, Медичне, Математичне, Фізично-Хемічних наук тощо. Всі вони в 1902 р. вітали Харківське Історично-Філологічне Т-во з нагоди 25-ліття його діяльності.

Історично-Філологічне Т-во в Харкові повстало в 1876 р., т. є. через п'ять літ після заснування в Києві Історичного Товариства Нестора-Літописця; повстало воно при діяльній участі двох тодішніх професорів Харківського Університету — Миколи Лавровського (пізніше куратор Ризької шкільної округи) й Олександра Кирпичникова, що був потім професором Новоросійського Університету в Одесі. Статут Товариства був затверджений міністром народної освіти 24 грудня 1876 р., але перше засідання Товариства відбулося аж 28 лютого 1877 р. і цей день фактично й уважався початком існування Товариства.

Перший статут Харківського Історично-Філологічного Товариства (далі скорочено ХІФТ-во) мав усього 19 §§. Завдання Товариства згідно § I цього його статута формулювалося як „вивчення й поширення історично-філологічного знання“. Для досягнення цієї цілі, згідно § 2. статута, Товариство мало влаштовувати публічні й приватні засідання, входити в зносини з російськими й чужоземними науковими установами, дбати в міру можливости про придбання річей археологічних, рукописів, інкунабулів і інш. рідких видань; впоряджати наукові екскурсії для збирання пам'яток і провадити видавництво. В цьому ж статуті був підкреслений зв'язок ХІФТ-ва з Харківським Університетом: Товариство мало спільно з Університетом музей і касу, але бібліотеку Товариство мало окремо свою; всі члени Історично-Філологічного Факультету, згідно § 7, вважалися членами-засновниками Товариства; до Університету ж мало поступити в разі ліквідації й усе майно Товариства (§ 19).

Перше 25-ліття ХІФТ-во прожило на основі того першого короткого статуту, яким дуже дорожив проф. О. Потебня за те, що він був „очень

краток и прост“⁴. По цьому статуту не було поділу членів і майже не було адміністрації. Управління справами й заняттями Товариства належало загальним зборам, які згідно § 9. склалися з голови, секретаря й членів. Управа по цьому статуту вибиралася на рік (пізніше по статуту 1901 р., на три роки). Як свідчив М. Сумцов в 1902 р., статутом 1876 р. Ол. Потєбня дорожив за його „строгий дорійський архітектурний стиль“.

В нове 25-ліття свого існування ХІФТ-во вступало з новим статутом, що був вироблений з оглядом на тогочасні потреби Товариства. Виробила його Комісія в складі: М. Дринова, М. Сумцова, Ів. Миклашевського, Д. Багалія, Н. Куплеваського і Є. Рєдіна. Проект цієї комісії був схвалений Товариством і затверджений 10 жовтня 1901 р. міністром народньої освіти. Мав він 41 §. По цьому другому статуту члени Товариства ділилися вже на почесних, дійсних і співробітників; було вже в ньому окремо і про педагогічний відділ, і про бібліотеку та архів Товариства. По статуту 1901 р. устанавлювалися в Товаристві функції товариша голови, завідуючого архівом, голови й секретаря Педагогічного відділу, скарбника й бібліотекаря. По цьому статуту виділений був як окремий господарський і розпорядчий орган — Рада Товариства. Цей орган мав складати звіти й редагувати праці Товариства; до складу Ради входили всі урядові особи Товариства. Але в основному цей новий статут не привносив сутніх змін, лише більше регламентації щодо функцій окремих виборних осіб. Взагалі цей статут був більше формальним; та і в ньому треба було ще додатково децю міняти, доповнювати і затверджувати пізніше знову.

Членами-засновниками ХІФТ-ва, крім згаданих уже А. Кирпичникова і М. Лавровського, були професори: Ол. Потєбня, М. Дринов і А. Лебедев. Пізніше до складу Товариства увійшли й багато працювали в ньому професори: Д. Багалій, М. Сумцов, В. Бузескул, Є. Рєдин, М. Халанський, архіваріус Е. Іванов і інш. З 1890 до 1896 р. діяльними членами Товариства були — свящ. Микола Лащенко й проф. Ів. Собєстіянський. Перед тим, в 1880—87 р. р. діяльну участь, особливо в архівних працях Т-ва, брав професор історії права Ів. Дитятин († 1892 р. на 45 році життя). Крім Собєстіянського і Дитятин до складу ХІФТ-ва входили і в його працях брали участь і інш. професори — правники Харківського Університету, як от Ів. Сокальський, Гр. Ціхановський, Н. Куплеваський, А. Стоянів, А. Остроумів, Ів. Миклашевський, М. Максимейко, Вл. Левитський, Н. Гредескул, Ар. Киселів і т. д. В працях Товариства брали участь і професори — Л. Колмачевський, археолог Юр. Морозов, О. Піховський та інш.

Всього в 1897 р. ХІФТ-во мало 62 члени, а до кінця першого 25-ліття (в 1902 р.) це число збільшилося до 132 осіб. В члени Товариства увійшло багато й закінчивших Харківський Університет. Між членами найбільше було місцевих науковик діячів, значно менше вчених з інш. міст України й Росії, а закордонних членів майже не було зовсім. В складі членів ХІФТ-ва, крім уже названих, маємо ще такі імена: Н. Аристов, М. Бакай, В. Барвінський, А. Вєтухів, В. Вєретенників, А. Вязигин, А. Григоріїв, Н. Грунський, Н. Дурново, Ол. і П. Єфименки, В. Іванов, Б. Ляпунов, Д. Овсяннико-Куліковський, Д. Мілер, В. Надлер, М. Плохинський, В. Савва, С. Соловйов, Е. Черноусів, Дм. Яворницький і т. д. З інших міст членами Товариства були: М. Довнар-Запольський (Москва), Федір Зелінський (Путивль), П. Іванов (Купянськ), А. Кирпичників (Одеса), П. Короленко (Катеринослав), Як. Новицький (Олександрівське), Ол. Русов (Чернігів), В. Рєзанов (Курськ-Ніжин) і т. д. Пізніше склад Товариства поповнився новими членами — переважно молодшими вченими, що працювали в Харкові.

Вибір нових членів в ХІФТ-ві відбувався так само, як і в інш. подібних товариствах, а саме — в одному засіданні робилося внесення про прийняття в члени, а в наступному засіданні відбувався вже самий вибір (балотування) кандидатів.

Діяльністю ХІФТ-ва керувала президія. В 1877—78 р. функції голови Товариства виконував проф. В. Надлер. В 1878 р. головою Товариства став знаменитий лінгвіст-філософ Ол. Потебня, який і стояв на чолі Товариства до 1890 р., коли головою на дальші роки став знавець словянських мов проф. М. Дринов. Ці перші голови були справжніми вождями ХІФТ-ва, праця яких багато значила. До пам'яті Ол. Потебні Товариство завжди виявляло великий пієтет — присвячувало йому спеціальні засідання, згадувало його вставанням, видавало його твори, заснувало премію й т. п.

Заслуги М. Дринова для Товариства за час його шостилітнього головування були висловлені в піднесеній йому адресі. Там писали: Протягом 6-ти літ ІФТ-во працювало під Вашим головуванням. Діяльність його значно розвинулася, кількість членів збільшилася... численні наукові установи — російські, західно- й південно-словянські — увійшли з Товариством в обмін своїми працями й користуються його виданнями. При Вашій доброзичливій прихильності й допомозі повстав Педагогічний відділ, зібрані засоби на премію ім. О. О. Потебні, організовані наукові читання для жінок, влаштоване було публічне вшанування пам'яті Г. С. Сковороди, зібрані й видані його твори й поновлений пам'ятник на його могилі.

Проф. М. Дринов головував в ХІФТ-ві з 25 жовтня 1890 р. В 1897 р. головою на його місце був обраний проф. Микола Сумцов, що перед тим в 1880 р. був секретарем Товариства. Першим секретарем ХІФТ-ва аж до своєї смерті в 1880 р. був прив. доцент Н. Андрієвський. Після М. Сумцова секретарем став проф. Є. Рєдин, якого в 1909 р. на дальші три трьохліття замінив на цьому становищі Євг. Іванов.

Не зупиняючись окремо на постатях таких діячів ХІФТ-ва як Ол. Потебня і М. Сумцов, всеж згадаємо дещо про М. Дринова та Є. Рєдина а пізніше й Євг. Іванова — цих чужинців з походження, що довший час жили й науково працювали на Україні в зв'язку з ХІФТ-вом.

Професор Харківського Університету Марин Степанович Дринов — болгарин родом, славіст і історик з фаху. Народився він 1838 р. в болгарському місті Панагюриште; учився в Московському Університеті, де його вчителями були Бодянський і Буслаєв, потім студював він ще в Празі й Римі, був під впливом Шафарика. Перші наукові праці його присвячені історії балканських славян. В 1873 р. М. Дринов став професором Харківського Університету, де займав катедру слов'янознавства. Як вчений він працював у різних ділянках — історії словянських літератур, народньої поезії, мовознавства, словянського права й інш. В словянському науковому світі М. Дринов користувався признанням і повагою — він був членом усіх словянських академій наук (Петербурзької, Краківської, Празької й Загребської).

Свою професорську діяльність в Харкові М. Дринов мусів у 1877 р. перервати для державної праці в Болгарії. В 1877—78 р. він входив до складу тимчасового російського управління Болгарським князівством, де займав становище міністра народньої освіти й духовних справ. В Болгарії М. Дринов виявив себе як організатор шкільництва (середнього й низчого). Це він, всупереч старанням австрійської дипломатії, настояв на тому, щоб столицею Болгарського царства стала Софія (а не Тирново — столиця Болгарського князівства і місце коронування болгарських царів). В полі-

тичному відношенні вибір невеликої тоді Софії признається досить вигідним для Болгарії.

І в Болгарії заслуги М. Дринова цінили дуже високо. З нагоди 30-ліття своєї наукової праці М. Дринов дістав від своїх земляків з Болгарії багато привітів. Між ними й від болгарського міністра освіти І. Шишманова, який називає там М. Дринова „першим представником рідної науки, засновником болгарського книжного дружества, першим болгарським міністром народньої освіти, який зробив Софію столицею й культурним осередком свобідної Болгарії“. В тих же привітах болгар називали М. Дринова „ліпшим болгарським філологом і історіографом, автором першої поважної праці по історії болгарської церкви“.

Коли М. Дринов приїздив до Болгарії, його зустрічали там надзвичайно урочисто, предоставляли йому міністерський вагон, софійський митрополит вітав його з хлібом-сіллям на головній площі в Софії; імя М. Дринова має одна з ліпших вулиць в Софії, його портрети поширені на шкільних зшитках і т. д. І всеж, коли в 1881 р. він був покликаний до Болгарії на становище голови Державної Ради, він не поїхав з Харкова, а лишився — як висловився потім М. Сумцов — „в своїй маленькій хатині на Холодній Горі“. В Харкові М. Дринов і помер 28 лютого 1906 р. На його похорон до Харкова приїхала й болгарська делегація в складі тодішнього міністра народньої освіти І. Шишманова, проф. Златарського, Агура і Мілетича. На обіді в честь цієї делегації 8 березня 1906 р. в Гранд Хотелі проф. М. Сумцов говорив м. інш. промову й по українському, як привіт від народу українського. Промовець торкався в ній головно культурних взаємин українців з болгарями. Ця його промова — не блискуча ні мовою, ні стилем — всеж дуже цікава деякими своїми висновками.

„Прийміть, б. л., — говорив М. Сумцов — ще одно привітання від народу українського, як словянського, бо, як ви всі добре знаєте, українці мають свою особливу (особисту) мову, свої окремі звичаї, свою славу культурну історію. Все йде минає, перелищується, але історія живе, але те, що було в духовному життю народа, ніколи не може загинути, а коли бува забуте, то це далеко не означа, що воно вмерло, а частіше означа, що схована духовна сила прокинеться при перших промінях науки, волі й про-світи... Народи, доки вони існують з своїми звичаями, своєю мовою й культурно-історичною спадщиною, не вмирають; в тяжкі години вони живуть як бджоли в омшанику в зимову холоднечу — в темноті й мовчанні, та ждуть своєї ясної весни... щоб знову воскреснути... так ждали й діждали свого часу чехи, серби, болгар; тепер надійшов такий час і для других словян. Усім однаково хочеться жить...“

Зупиняючись на культурних болгарсько-українських зносинах, Сумцов згадав про те, що „від болгар старі русини, українці, дістали собі переклади книг, ікони, поважні церковні співи, багато житій святих і легенд. Коли болгар були підбиті турками, то українці з усіх боків, з поля і з моря, стали нападати на цих ворогів... В 1887 р. попереду всього російського війська за Дунай і Балкани пішов X армейський корпус, найбільше з українців, харківців і полтавців. Це вони клали насамперед свої голови за болгарську народню волю, вони найбільше рятували болгар від нарути турецької, неволі бусурманської, визволяли їх...“

У відповідь М. Сумцову говорив тоді Шишманов і Агура. Ці промови опубліковані в збірникові ХІФТ-ва т. XV, виданому на честь М. Дринова. Вийшов він, як збірник статей по словянознавству, 1908 р. під редакцією проф. М. Г. Халанського. В додатку до цього збірника була й частина

„Памяті М. С. Дринова“, що містила головні промови з нагоди його смерті. В цьому Дриновському томі є м. інш. праці — А. А. Шахматова (Про одно з джерел літописного сказання про охрещення Володимира), М. Є. Халанського („Малоруська дума про Байду“) і на різні славістичні теми розвідки фінського вченого І. Міккола, М. Сперанського, В. Златарського, А. Соболевського, Хв. Корша, М. Маслова, В. Савви, Є. Редина, М. Сумцова, С. Кульбакина, А. Лебедева й інш. авторів. Бібліографія наукових праць М. Дринова, що їх покійний публікував переважно по болгарському, зложена Б. М. Ляпуновим.

Егор Кузьмич Рєдин, професор Харківського Університету, редактор університетських „Записок“ і завідуючий Музеєм мистецтва і старовини, був у ХІФТ-ві секретарем, редактором і взагалі діяльним членом. Сам він походженням був курський, син неграмотного селянина. В одному з своїх листів до Сумцова (8. VII. 1902) він писав про себе як про „бѣднаго великоросса, любящаго Малороссію, старающагося работать для нея, но, увы, не знающаго малороссійскаго языка“. В інш. місці того ж листа Рєдин пише, що Україна дорога для нього „не только какъ лицу живущему въ ней, но и какъ интеллигентному челоуѣку, дорожащему національнымъ настоящимъ и прошлымъ — выражающимся въ исторіи, поэзіи, памятникахъ искусства“. „Я съ захватывающимъ интересомъ, увлеченный поэзіей народнаго малороссійскаго быта — въ его бытовыхъ костюмахъ, пѣсняхъ — прослушалъ на дняхъ пьесу „Цыганку Азу“ въ чудной игрѣ Кропивницкаго, Заньковецкой...“

Є. Рєдин вчився в Тифліській гімназії й Новоросійському Університеті. Був він учнем Н. П. Кондакова, досліджував мозаїку й фрески Софійського Собору. Його магістерська дисертація була про „мозаїку равенськихъ церков“. Своєї докторської дисертації про „Козьму Индикоплова“, що мала більше 50 друков. аркушів і понад 1000 ілюстрацій, Рєдин не встиг видрукувати. Помер він в наслідок нещасливого випадку у віці 44 літ († 27. IV. 1908). Після його смерті рукопис докторської дисертації був у руках „друга покійнаго — проф. Д. В. Айналова“.

Як історик мистецтва, Рєдин з фаху був византинистом, але багато зробив також для історії українського мистецтва. Він досліджував між інш. харківську старовину, зокрема церковні пам'ятки (В т. XVI збірника ХІФТ-ва видрукований його опис церков м. Харкова). Рєдин же вклав багато праці в організацію мистецького музею в Харкові; писав він і про місцевих діячів мистецтва. Особливо багато зробив він для організації XII Археологічного зїзду в Харкові, а саме — редагував праці Підготовчого Комітету, складав каталоги й т. п.

Діяльність ХІФТ-ва розвивалася поволі. На початку властиво в Харкові не було підходящих умов для розвитку праці Товариства, т. щ. перші два роки воно існувало лише формально (в 1877 р. було лише одно засідання для вибору членів). Діяльність Товариства оживилася в 1878 р. з вибором в голови Ол. Потебні, але й за нього попервах діяльність Т-ва не була особливо інтенсивною — всього 5—6 засідань річно, при чому докладчиками були все ті самі особи — нових сил не було. Товариство тоді не мало й коштів (членські внески давали всього біля 50 руб. річно). Справа змінилася на ліпше аж у 80-х р. р.

Діяльність ХІФТ-ва в значній мірі залежала від складу професорів Історично-Філологічного Факультету, який був завжди базою для Товариства. Особливо несприятливими були ті роки, коли Факультет мав дуже малий склад, коли багато катедр вакувало — коли не було професорів літератури,

історії мистецтва й навіть т. зв. русської історії. Такий стан був між інш. і в 80-х р. р. минулого століття.

Діяльність ХІФТ-ва, як вона розвинулася пізніше, була різноманітна. Воно впоряджало свої наукові засідання, провадило видавничу діяльність, мало свій історичний архів і бібліотеку, збирало музейні речі, брало участь в археологічних з'їздах та наукових ювілеях, дбало про пам'ятники на могилах видатних діячів, вживало заходів в справі впорядження могили П. Кальнишевського і т. д., й т. п.

В обсяг наукових інтересів і праці ХІФТ-ва входили не тільки чисто історичні та філологічні науки, а також і споріднені галузі — філософія, психологія, логіка, археологія і т. д. На теми з цих наук читали в Т-ві доповіді й обговорювали їх. Крім того Товариство дбало й про популяризацію наукового знання. Під його власною фірмою та його Педагогічного відділу влаштовувалися й публічні виклади, загально-приступні наукові читання з чарівним лихтарем, наукові курси й т. інш.

Головним завданням ХІФТ-ва було дослідження місцевого краю — Слобожанщини. Вже на першому (після установчого) засіданні Т-ва був заслуханий доклад про дослідження місцевого краю — був це доклад проф. Морозова про рукописи історії Харківської єпархії архієпископа Філарета. Але в обсяг інтересів ХІФТ-ва входила не тільки Слобожанщина, а також і Лівобережна Україна та Запорожжя. Цим українським областям в Т-ві присвячувалося найбільше уваги — Товариство слухало й обговорювало окремі розвідки, реферати, цілі монографії, присвячені культурному й політичному минулому цих областей, їх історії, етнографії, праву й т. д.

Головною формою діяльності ХІФТ-ва були його наукові засідання, що їх воно розпочало 28 лютого 1877 р. Щороку Товариство мало біля восьми засідань і приблизно стількиж засідань мав його Педагогічний відділ. Вісім засідань мало Т-во в 1900—1901 р.; перед тим в 1898—99 р. було 11 засідань, а в 1901—1902 р. 12 засідань; зате в дальшому 1902—1903 р. лише 7 засідань. На засіданнях була неординакова кількість учасників, але найчастіше біля 10 душ. В 1911 р. на засіданнях Товариства частіше інш. бували такі члени: М. Сумцов, Е. Іванов, Д. Багалій, В. Барвінський, В. Бузескул, В. Веретенників, А. Вегухів, Н. Дурново, В. Савва, С. Соловйов, І. Філевський і Є. Черноусів. Наукові засідання Товариства були приступні й для гостей, а на публічних засіданнях могли виступати з докладами й не-члени Товариства (§ 17).

Наукові доповіді й реферати в ХІФТ-ві були з різних ділянок і на різні теми. Так напр. М. Дринов на основі нових матеріалів читав про участь українських козаків в справах Румунії та про впад (вторженіє) їх на Балканський півострів в XVI в. (опубліковано в Харків. календарі 1883 р.), а також про один румунський напис на іконі Богоматері в с. Рогані на Харківщині; П. С. Єфименко докладав про шпиталі в Малоросії, про Архів Малоросійської Колегії, засланиців-малоросіян в Архангельській губ. (1708—1802 рр.), про суд над відьмами в Малоросії (Харків. календар 1883 р.); Ол. Я. Єфименкова читала про церковні брацтва й про дворищне землеволодіння. На теми ж з історії та археології читали ще доклади Ю. Морозов (про городища), Дм. Яворницький (про Запорожжя й запорожців), А. С. Лебедів (багато докладів про побут духовенства, історію освіти на Слобожанщині й т. інш.), Дм. Багалій (переважно з культурної історії Слобідської України), а також — М. Плохинський, Д. Мілер, В. Савва, Ол. Русов, П. Короленко, П. Іванов і т. д.

Крім доповідів на теми з історії й археології, на засіданнях ХІФТ-ва

було ще багато доповідів з історії літератури, етнографії, про народню поезію тощо. Докладчиками на ці теми були: Ол. Потебня, М. Сумцов, М. Халанський, А. Кирпичників, А. Ветухів і інш. З докладами в ХІФТ-ві виступав і проф. Хв. Корш. Були також і доклади з світової історії та літератури; їх читали — В. Бузескул, Д. Н. Овсянко-Куліковський, Б. Ляпунов і інш.

Крім слухання й обговорення докладів, Товариство на своїх засіданнях вирішувало й різні видавничі та інш. справи, вибирало нових членів, слухало повідомлення про поповнення свого музею та бібліотеки тощо. Відбувало Товариство час до часу й спеціальні урочисті засідання, присвячені пам'яті або ювілеям видатних діячів, подій — напр. засідання М. Гоголя, Ол. Потебні й інш. На засіданні 11 березня 1911 р. після доповіді М. Сумцова про Т. Шевченка, пам'ять Т. Шевченка була вшанована вставанням. Свої урочисті засідання ХІФТ-во відбувало часом і спільно з Педагогічним відділом або навіть і з Харківським Медичним Товариством. Спільні засідання мало ХІФТ-во й з Підготовчим Комітетом XII Археологічного Зїзду.

Засідання Товариства звичайно протоколювалися, при чому в протоколах містилися й змісти деяких докладів: було (як напр. 11. III. 1911 р.) що на засіданнях читався й затверджувався протокол попереднього засідання.

Не менш важною, ніж ці наукові засідання Товариства, була й його видавнича діяльність. До 1886 р. ХІФТ-во не мало свого власного органу, — його праці друкувалися найбільше в „Кіев. Старинѣ“, „Рус. Филолог. Вѣстникѣ“, в „Харьк. Календарі“ тощо. В цих же органах друкувало Товариство й звіти про свою діяльність (Напр. в Харьков. Кал. на 1883 р. звіт за рр. 1878—1882). З 1886 р. почав виходити Сборникъ, як головний науковий орган ХІФТ-ва, а в 1911 р. його Вѣстникъ. Крім того Товариство видавало ще й спеціальні збірники статей, присвячені напр. Ол. Потебні, Собєстіянському й інш. Реферати членів Товариства публікувалися також і на сторінках Записок Харківського Університету.

Перший том Сборника ХІФТ-ва вийшов у 1886 р., другий в 1890-му і далі через рік, через два виходило по збірнику. Всього цих збірників ХІФТ-во видало „більше 20 томів“¹ (Том IV вийшов 1892 р., т. V — 1893, VI — 1894, VIII — 1896, X — 1897, XI — 1899, XII — 1900, XIII — 1902, XIV — 1905 і т. д.). Том XIII збірника під редакцією Є. Рєдина вийшов у двох частинах і збільшеному розмірі з нагоди XII Археологічного Зїзду в Харкові. Він був одночасно й II т. Трудів Харківського Підготовчого Комітету по організації цього зїзду.² При цьому томі були й показники, чого в інш. томах не має.

Деякі збірники були тематично суцільні. Напр. VII містив лише твори Г. Сковороди (було це перше повне видання!), його біографію (Ковалин-

¹) Передмова до Наук. Збірника Харків. Наук. — Дослідч. Катедри Історії України, І. Харків, 1924.

²) XIII том збірника складається з двох частин: перша (ст. 450) присвячена описові архівів, друга (ст. 241) — етнографічна. В першій частині маємо статті: Ю. Тагищева про Чернігівські архіви, І. Катаєва — огляд рукописн. пам'яток до історії Слобідської України, що переховуються у Воєнно-Учбов. архіві в СПБ, А. Лебедева про архіви духовного відомства в губернії Курській і Харківській, Д. Мілера про архіви Харківської губернії (ст. 197—435). В другій частині цього XIII т. маємо: М. Сумцова — з етнографічних екскурсій, М. Русова — про населення й будови Полтавської губернії, Є. Криста, П. Тиховського і С. Маслова про кобзарів і лірників Харківської губ., В. Василенка спроби толков. словн. української народньої термінології (зокрема технічної термінології Полтавської губ.).

ського) й критично-біографічну статтю Д. Багалія. Розвідки про Сковороду були також і в т. VIII (А. Лебедева, Ф. Зеленогорського і Д. Багалія). Том перший цілий був зайнятий Багалієвими матеріялами до історії колонізації й побуту Харківської та почасти Курської губ.

Були також збірники видані для вшановання окремих членів Товариства. Такими були: т. XV на честь М. Дринова, т. XVIII на честь М. Сумцова, т. XIX присвячений Є. Рєдину й т. XX на честь Д. Багалія. XVIII том, виданий на честь довголітнього голови Т-ва М. Сумцова з нагоди 30-ти ліття його наукової і педагогічної діяльності, має явно українофільський характер. В ньому, крім бібліографії праць М. Сумцова, опубліковано 46 статей; з них деякі й по українському, а саме: І. Франка про інтермедію єврея з русином, М. Євшана про Котляревського й проф. М. Слабченка до історії відношень між Кулішем і Шевченком. В Сумцовському збірнику є й пара статей польських, а чеської статті празького проф. Полівки не могли видрукувати за браком у Харкові черенків. Здебільшого статті в цьому збірнику присвячені історії літератури та етнографії, але деякі є й історичні, напр. Хв. Корша про Володимирових богів, М. Петрова про нововідкриту київську монету XIV в., І. Філевського про духовну просвіту в давній Київській Русі, Є. Іванова до біографії В. Н. Каразина, В. Барвінського про вибори сотника в м. Носівці 1735 р., Д. Мілера про свавільства москалів на Україні в XVIII ст. і деякі інш. В цьому ж томі уміщена й стаття М. Попруженка про М. Дринова.

Вшановуючи пам'ять Є. К. Рєдина, ХІФТ-во присвятило йому XIX т. свого збірника, що вийшов у Харкові 1913 р. (ст. 461). Цей збірник містить не тільки ріжного роду некролоїю (промови, статті, спогади й т. п.), а також і збірку листів Є. Рєдина до М. Сумцова та цілу низку статей на теми зв'язані з науковими інтересами самого Рєдина; серед них є й значна частина українік — напр. Мілера про козацькі пояси, С. Фарфоровського про кобзарів на Кубані, В. Веретенникова про мистецьку школу в Харкові XVIII ст., В. Данилевича — рештки неолітичної культури на території Херсонеса, В. Барвінського — Новий літературний пам'ятник часів Мазепи, Ів. Огієнка — Проповіді Іоанікія Галятовського, А. Твердохлібова про Ахтирський повіт перед XIX ст.

В збірниках ХІФТ-ва головне місце займають статті й матеріяли з місцевої історії, значно менше з етнографії й археології. Це переважно розвідки, написані на основі архівних матеріялів або безпосередньо на основі дослідів побуту. Опубліковано в збірниках і багато сирого матеріялу — ріжних архівних даних, записів народніх пісень, легенд і т. п.

Серед матеріялів, публікованих в окремих томах збірників, маємо Багалієви „Матеріяли для історії колонізації й побуту степової окраїни Московської держави в XVI—XVIII вв.“ (тт. I, II) та його ж „Нові матеріяли до історії Слобідської України“ (т. V); М. Плохинського — Матеріяли для історії внутрішнього життя Лівобережної України (т. V) та його ж спільно з Мілером — Книга справ поточних Стародубського маїстрату 1690—1722 (т. VI); В. Мякотина — Генеральне слідство про маєтності Переяславського полку (т. VIII); П. Короленка — Матеріяли до історії Війська Запорозького (т. IX); в XI і XII тт. — Екстракт про виснаження („О изнеможеніи“) Слобідських полків і т. д.

Крім того багато джерельних матеріялів уміщено на сторінках збірників ХІФТ-ва і в зв'язку з опублікованими там історичними розвідками. Так напр. при статті О. Русова про Густинський і Мгарський монастирі (т. IV) наведені й деякі універсали, купчі, духівниці; теж і при статтях А. Лебе-

дева (напр. в т. IV про побут Курсько-Знаменського та Білгородсько-Миколаївського монастиря) і т. д.

З народньо-поетичних матеріялів в збірниках видруковані записані на Харківщині та Катеринославщині І. Манжураю казки, приказки й пісні (т. т. II, VI), зібрані Я. Новицьким історичні пісні в Катеринославській губ. (т. VI), записані В. Милорадовичем українські пісні в Лубенському повіті на Полтавщині.

З історичних розвідок в збірниках ХІФТ-ва друкувалися праці Миколи Бакая (до історії колонізації Лівобережної України в XV—XVI в. в. — т. IV), М. Плохинського (про гетьмана Мазепу — т. IV, поселення грузинів в Малоросії XVIII в. — т. V, подорож Т. Каплонського до Італії — т. VIII), Д. Мілера (нарис з історії юридичного побуту Старої Малоросії — т. VIII), А. Лебедева (з історії церковного життя Слобожанщини — т. т. IV, VI і XI, про окремих церковних діячів як Т. Мочульський — т. IX, або І. Горленко — т. XII), Е. Трифілієва (з історії промисловости на Слобожанщині — т. VI), В. Савви (про духоборців в Харківській губ. — т. V, про час і місце хрещення кн. Ольги — т. III) і т. д.

До цих статей підходять змістом і деякі некрологи, опубліковані в збірниках, особливо присвячені історикам (напр. Д. Багалія про М. Лашенка — т. IX, стаття І. Бродовича про Е. Голубинського в т. XIX і т. д. До т. IV збірника додані матеріяли пам'яті Ол. Потебні в зв'язку з його смертю (ріжні статті, спогади й ін.). Кн. VIII збірника містить статті присвячені проф. права І. Собестіянському († 8. XII. 1896). В додатках до збірників, починаючи з т. V, друкувався М. Плохинського Опис Харківського історичного архіву.

З розвідок в галузі народньої поезії та етнографії були опубліковані в збірниках праці М. Сумцова (про заговори — бібліографія т. IV, побажання й прокльони, пословиці — т. IX), П. Іванова (народні оповідання про долю — т. IV), П. Короленка (про чорноморські заговори — т. IV), М. Гаврилова й І. Семенцова (про заговори на Чернігівщині — т. IV), Ф. Зелінського (про заговори — т. X), І. Манжури й Я. Новицького (казки, перекази, пісні й інш. з Катеринославщини — т. VI) і нарешті В. Милорадовича (про народні обряди й пісні Лубенського повіту — т. X). Але загалом в збірниках ХІФТ-ва було значно менше публікацій, присвячених розслідам річевої етнографії (речі побуту, обстановка, убрання й т. інш.) та пам'яток археологічних. В збірниках є лише кілька заміток з археології (о. Вас. Спасивцева про випадкові археологічні знахідки — т. VI, Н. Федоровського про один могильник в Купянському повіті — т. XII і ще дещо, але загалом дуже мало). Пояснюється це найбільше тим, що ХІФТ-во не мало засобів на провадження археологічних розкопів та організацію етнографічних експедицій і т. п. наукових підприємств. Воно зорганізувало при собі спеціальну комісію для археологічних розкопів та екскурсій, але не дістало потрібних для її діяльності коштів. Всеж — як довідуємося з звітів — в 1884 р. Товариство асигнувало 75 руб. на екскурсію Д. Яворницького для знимання планів і описів місць кол. запорозьких січей.

Переважна більшість матеріялів і розвідок, уміщених в збірниках ХІФТ-ва, присвячена українським темам, але поруч з ними є дещо й з поза україніки, і то як в галузі історії так і філології та інш. ділянок. Для прикладу згадаймо працю Ф. Германа з історії давнього Риму (т. VI), Ф. Корша з грецької фонетики (т. VIII), М. Сумцова про Леонардо да Вінчі (т. XII), А. Деревницького (про заговори в давній Греції) і т. д.

В збірниках, крім згаданого вже матеріялу, містилися також і списки

книжок, що поступали до бібліотеки Товариства, списки публікацій самого Товариства та Педагогічного відділу при ньому, а також і праці цього Педагогічного відділу. Серед цих праць були деякі й чисто історичні, як напр. Д. Багалія про методику історії (т. VI). В збірниках містилися також звіти про діяльність Т-ва, протоколи його засідань і т. інш.

Розміри окремих збірників були не однакові, але найчастіше біля 400 стор., як т. т. IV і XI; деякі, як т. VIII, має й 500 стор.; деякі, як т. X, стор. 344, а т. IX і біля 300. Найбільшим є т. XIII в двох частинах з матеріалами для XII Археологічного з'їзду в Харкові.

Так само неодинаковий був і наклад окремих томів збірника. Спочатку друкували їх по 200 прим. кожного тому, пізніше (з т. IX) по 300 прим. і по 200 відбиток. Про поширення збірника маємо відомості щодо III т. З видрукованих 200 прим. — 80 роздано членам і розіслано в обмін, 20 прим. дано одній книгарні, а 100 залишено на складі для дальших потреб.

Щодо редакції збірників, то вона не була все та сама. Так, в 1892 р. в комісію для видання збірників були обрані: М. Сумцов, Д. Багалій і М. Плохинський. Том XIV був виданий за редакцією Є. Рєдина, а останні три томи збірників редагував фактично Є. Іванов.

Своїх збірників, як розмірно великих видань, ХІФТ-во випускати частіше не мало можливості. До того ж, останні томи збірника були присвячені й тому мали спеціальний характер. Це все було причиною того, що багато матеріалів Товариства лишалося неопублікованим, зокрема його звіти. З огляду на це, а також і для оживлення видавничої діяльності Т-ва, було 1 квітня 1911 р., на внесення голови М. Сумцова, ухвалено видавати новий орган — Вісник ХІФТ-ва. Цей Вісник мав появлятися неперіодично, але кілька разів в рік, містити протоколи засідань Товариства і його Комісій та Педагогічного відділу, резюме докладів, невеликі статті, бібліографію, новинки й т. п. Розмір Вісника намічався в 3—5 друков. аркушів. В редакційний Комітет для видання Вісника був обраний тоді голова М. Сумцов, секретар Е. Іванов і 3 члени — А. Ветухів, В. Савва і С. Соловійов

Перший випуск Вісника ХІФТ-ва появился в Харкові 1911 р. в розмірі поверх 5 аркушів і містив, крім протоколів і звісток, більше 10 менших статей, між інш. такі: М. Сумцова про Т. Шевченка, П. Житецького, І. Мандельштама, Т. Пархоменка й інш.; Д. Багалія про Костомарівські дні в Воронежі, Л. Мацієвича про ієромонаха В. Гонтаревського і т. д. Всього ХІФТ-во видало 5 ч. ч. свого Вісника (зміст дальших чотирьох лишився для мене невідомий — в пражьких бібліотеках не пощастило їх вишукати).

Крім своїх органів — Збірника та Вісника — ХІФТ-во видавало ще бібліотечні й архивні каталоги, відозви й заклики в справі збирання писаних і річових памяток старовини і т. інш. Але далеко не все з видавничих планів і замірів Товариства було здійснене. Нпр. в 1900 р. ХІФТ-во підготовляло видання листів, творів і проектів В. Каразіна — це видання мало появитися з нагоди 100-ліття Харківського Університету; також намічалось окреме видання протоколів засідання Товариства за р. р. 1905—1910, видання повної збірки творів В. П. Гулака-Артемівського й інш.

Праці ХІФТ-ва на основі офіційних правил могли виходити з друку без попередньої цензури (§ 15).

ХІФТ-во брало участь в Працях кількох Археологічних з'їздів і в підготовці до них (в т. зв. Предварительних Комітетах). Особливо видатною була роля Товариства в підготовці XII Археологічного з'їзду в Харкові (15—27 VIII 1902). Товариство мало тоді своїх делегатів в Московському

Комітеті по організації цього зїзду (Д. Багалій, А. Вязигин, А. Лебедів, Є. Рєдин, С. Соловйов і М. Сумцов), а в Працях Харківського Підготовчого Комітету брала участь більшість членів ХІФТ-ва; до складу Харківського Підготовчого Комітету увійшла й ціла Етнографічна Комісія Товариства. На самому зїзді члени Товариства зробили 20 докладів. Багато допомогало Товариство через своїх членів і при влаштуванні зїздових вистав та складанні каталогів. Після XII Археологічного зїзду в розпорядження ХІФТ-ва поступили всі експонати етнографічної вистави. Ці речі склали основу етнографічного музею Т-ва.

Брало участь Т-во і в підготовці XIII Археологічного зїзду в Катеринославі, а для участі в XV зїзді воно ухвалило в 1911 р. відрядити 11 своїх членів, між ними: Д. Багалія, М. Сумцова, Д. Мілера, В. Барвінського, Е. Іванова, Ол. Білецького й інш.

Як окремі установи та заклади ХІФТ-ва були його Педагогічний відділ, Харківський Історичний Архів, бібліотека й музей.

Педагогічний відділ був зорганізований як статутарне товариство. Статут його був затверджений міністерством народньої освіти 25 лютого 1892 р. Згідно § 1 цього статута, метою Педагогічного відділу було обговорення питань, звязаних з навчанням історично-філологічних дисциплін в школах. Після § 2 статуту Педагогічний відділ складався з педагогів високих і середніх шкіл. Фактично до Педагогічного відділу входили всі члени Історично-Філологічного Товариства, а крім них ще й не-члени цього Товариства. Останніх за перше десятиліття було прийнято біля сотні.³

Педагогічний відділ мав як спільні засідання з Товариством так і свої окремі. Цих останніх за перше десятиліття відбулося 57, а рефератів на них було прочитано біля сотні. Реферати друкувалися в Трудах відділу, яких вийшло 9 випусків, не менше 10-ти друк. аркушів кожний. Крім того, Педагогічний відділ видавав і окремі публікації. Предметом занять Педагогічного відділу були різні педагогічні справи — теоретичні й практичні. З окремих докладів у відділі зазначимо для прикладу: Дм. Багалія про „Методи навчання історії“, „Ролю Харківського Університету в справі поширення середньої й низчої освіти в Харківській шкільній окрузі“. На засіданні відділу подавалися реферати й рецензії на різні нові публікації — нпр. В. Бузескула на підручник П. Виноградова з старовинної й середньої історії.

Педагогічний відділ ХІФТ-ва провадив і науково-популярні читання. Для більшої успішности своєї діяльности відділ засновував спеціальні комісії й комітети, нпр., лекційний. Мав відділ і свою власну бібліотеку.

На чолі Педагогічного відділу, як його голова, ціле перше десятиліття стояв М. Сумцов, а секретарями були: В. Харцієв (1892—95) і А. Ветухів (з 1895 р.).

Харківський Історичний Архів при ХІФТ-ві повстав в 1880 р. Заснований він був з ініціятиви П. С. Єфименка, який в 1879 р. в своєму докладі звернув увагу Товариства на важні матеріали до історії Лівобережжя в архіві Чернігівського Губерніяльного Правління, де вони переховувалися в невідповідних умовах. Чернігівський архів, як і інш. архіви Лівобережжя, терпів од вогню, води, мишей і т. п. та повного недогляду й браку приміщення. ХІФТ-во занялося архівною справою і в 1880 р. на свої кошти при допомозі Університету перевезло архівні матеріали з Чернігова до Харкова

³) А. В. Ветуховъ: О дѣятельности Педагогическаго Отдѣла ХИФОбщества въ первое десятилѣтіе 1892—1902. Сборникъ ХИФОбщества, т. XIV, ст. 109—122.

і тим врятувало їх від загибелі. Тоді було перевезено з Чернігова 80 великих тюків архівних матеріалів.⁴

Перші три роки Харківський Історичний Архів зовсім не мав помешкання, потім кілька років мав тісне й непристосоване помешкання і тільки в 1889 р. дістав більш відповідне приміщення. Зріст Архіву починається з 1883 р. В 1887 р. були перенесені до Харкова архівні справи Новгород-Сіверського поліцейного управління; а в 1890 р. була доставлена з Полтави друга частина Архіву Малоросійської Колегії, частина справ Чернігівського Намісництва й інш. Про це особливо дбав Дм. Багалій. Після цих поступлень кількість справ ХІАрхіву збільшилася до 52.000. Відносилися вони головню до історії Лівобережжя і Слобожанщини XVIII ст. й поділялися на два відділи: 1) Малоросійський і 2) Слобідсько-український. В Малоросійському відділі були справи карні, цивільні, військового й фінансового управління, адміністративні, станові й церковні; Слобідсько-український відділ Архіву складався з архіву Харківського Губерніяльного Правління, а саме — Харківської полкової канцелярії, Слобідських гусарських полків, Слобідсько-української Губерніяльної Канцелярії й інш. Обидва ці відділи, що повстали з ініціятиви П. С. Єфименка, зібрали такі важні матеріали, що без них не може обійтися ні історик Лівобережжя, ні історик Слобожанщини.

Третій відділ ХІА повстав пізніше з ініціятиви Багалія. До нього увійшли рукописи й папери місцевих видатних діячів, здебільшого професорів Харківського Університету. В 1903 р. рішено було закласти при Архіві й Музей О. Потебні. Нарешті четвертий відділ ХІА утворився з випадкових поступлень, пожертв і т. п. Сюди нпр., поступила пожертвована ректором Н. Куплеваским звязка діл Богодухівського земського суду XVIII—XIX в. в., що їх проф. Куплеваский придбав випадково на базарі в якоїсь торгівки. Більшість цих матеріалів належала також до території Слобідської України. До IV-го ж відділу Архіву передавалися й старі діла Міністерства Юстиції, що їх у великій кількості надсилав до Харківського Університету Сенатський Архів з Петербургу. Первісно вони призначалися для Юридичного Кабінету, спеціально для практичних занять студентів-правників, але через брак помешкання їх примістили в Архіві, т. щ. останній фактично грав і підсобно-педагогічну ролю. Але помимо того ці сенатські матеріали мали й науково-історичне значіння, бо відносилися до українських губерній.

На початку свого існування ХІА не мав потрібних коштів і тому не міг зорганізувати як слід праці над упорядкуванням зібраних в себе матеріалів. Пізніше досить значну допомогу дістав Архів від місцевого цукровара І. Г. Харитоненка, який пожертвував для Архіву 2000 руб. Крім цього

⁴) Література про Харківський Історичний Архів досить багата. Основною є праця Е. М. Іванова „Харьковский Исторический Архивъ“ в Сборник-у ХІФТ-ва т. XIV, ст. 75—108; це є нарис до 25-ліття ХІФТ-ва. В інш. томах того ж збірнику друкувалися й ріжні звіти про Архів. Пізніше кілька статей про ХІ Архів появилася в Архівній Справі, а саме: Е. Іванова — Центральний Історичний Архів у Харкові (кн. I з 1925 р.), В. Барвінського — до 50-ти річчя заснування Харківського Центрального Історичного Архіву (1880—1930) (кн. 3 (14), за 1930 р. В кн. 4 того ж органу є про „Архівні Фонди, перевезені з Москви“; в кн. 5/6 за 1928 р. уміщена стаття В. Барвінського про Е. М. Іванова (з нагоди 30-річчя науково-архівної роботи), який найбільше працював для ХІАрхіву. Про „Харківський Краєвий Історичний Архів та його фонди“ є ще стаття М. Грибіна в Архівній Справі, Харків 1930 р., кн. 3 (14), ст. 6—36. Нарешті в кн. 6 харківського Архіву Радянської України за 1932 р. появилася стаття В. Барвінського і В. Єфімовського п. з. Всеукраїнський Центральний Архів стародавніх актів у Харкові, що містить „історію та короткий огляд фондів“.

І. Хатитоненка ХІФТ-во мало ще й інш. жертводавців, але загалом їх не було багато.

Над упорядкуванням матеріалів в ХІА в перших роках працювали: Н. Рагозин, І. Дитятин, А. Лебедів, Н. Куплеваський, М. Сумцов, Д. Багалій, Д. Яворницький, П. Єфименко (тоді секретар Статистичного Комітету) і дехто ще. Хранителем Архіву був обраний Дм. Багалій. В Архіві над описом матеріалів багато працював ветеринарний лікар С. П. Дуброва. Але все це були т. зв. „добровільні співробітники“, що працювали „в міру сил і можливостей“. В 1884 р. ХІФТ-во обрало Д. Багалія завідувачим Архівом, а в 1886 р. Університет на представлення Т-ва асигнував 300 руб. для оплати архіваріуса. Першим архіваріусом ХІА був А. Твердохліб (1886—87) потім М. Бакай (1887—88), М. Плохинський (1888—97) і далі Е. Іванов. Архіваріуси провадили каталогізацію матеріалів, робили описи, реєстрували нові поступлення й т. д. За свою працю вони діставали й невелику платню. Заступником завідувачого Архівом Дм. Багалія в 1906 р. став Е. Іванов. Він фактично заступав Багалія, який — будучи переобтяжений інш. функціями — не міг присвячувати архівним справам багато часу. Пізніше, в 1922 р. Е. Іванов і формально став завідувачим Харківським Історичним Архівом.

Цей Євген Михайлович Іванов взагалі дуже заслужений в архівній справі на Україні працівник.⁵ Сам він народився в Єнисейській губ. 1873 р. як син сибірського селянина; вчився в Харківському Університеті, де був учнем Дм. Багалія. В 1897 р. Іванов став ученим архіваріусом ХІФТ-ва й працював там аж до своєї смерти в 1929 р. При його участі зростав і розвивався цей Харківський Історичний Архів; при ньому ж з 1920 р. він перетворився і в Центральний Історичний Архів, якого Е. Іванов став у 1922 р. завідувачим.

В ХІФТ-ві Е. Іванов повнив не лише важні архівні функції — він з р. 1909 був і секретарем Товариства аж до його ліквідації, і редактором його видань. За редакції Е. Іванова вийшли останні томи збірника, з ХVІІІ т. починаючи, а також усі п'ять випусків Вісника Т-ва.

Архівні колекції ХІФТ-ва містили дуже важні матеріали не лише до історії Слобідської та Лівобережної України, а також і для історії Степової України. В 1925 р. в харківському Архіві налічувалося 246 фондів кількістю біля 9000 вязок. Цими матеріалами в різні часи користувалося багато дослідників для своїх розвідок. Досить згадати імена: Д. Багалія, В. Мякотина, М. Василенка, П. Короленка, Є. Альбовського, П. і Ол. Єфименків, І. Теличенка, М. Сумцова, Є. Рєдина, Д. Яворницького, М. Плохинського, Д. Мілера, Є. Радакову, М. Бакаю, П. Іванова, В. Савву, М. Петрова, М. Слабченка, І. Джиджору, Г. Писаревського, В. Модзалевського, Г. Максимовича, В. Бузескула, В. Барвінського, М. Максимейка, О. Гермайзе, М. Горбаня й баг. баг. інш.

При Архіві була й бібліотека ХІФТ-ва. Складалася вона поволі, головню в спосіб обміну на видання Товариства та з пожертв книжками. Обмін щороку приносив бібліотеці 200—250 нових книг. За гроші Товариство купувало порівнюючи дуже мало нових видань. В 1891 бібліотека ХІФТ-ва мала всього 439 томів, а в 1902 р. кількість томів зросла вже до 3466. Багато книг і рукописів до бібліотеки Товариства пожертвував А. Гевський.

⁵ Про Е. М. Іванова стаття В. Барвінського з нагоди 30-ліття його науково-архівної праці. Архівна Справа, Харків 1928 р., кн. 5/6, ст. 10—16 (з портретом).

Збирало ХІФТ-во й музейні колекції, але зберігало їх в Музеї Старовини Харківського Університету. Пізніше при Товаристві повстав свій Етнографічний Музей, що його значно поповнив своєю пожертвою поет Ів. Манжура, який передав Товариству цінні етнографічні матеріали.

Матеріальні засоби ХІФТ-во в перших роках існування склалися лише в внесків його членів (до 5 руб. річно від члена). За перші п'ять літ зібралася в касі Товариства й маленька сума збережень в 239 руб. Пізніше Товариство мало ще деякі прибутки від продажу своїх видань, але головні фонди для його діяльності склалися з річних субсидій та одноразових допомог.

ХІФТ-во прохало собі щорічну субсидію від Міністерства Освіти, але дістало звідти лише одноразову допомогу — в 1901 р. в розмірі 400 руб. Від Полтавського Губерніяльного Земства воно одержало 300 руб. спеціально на видання записів Милорадовича. Мало Товариство деякі допомоги й від інш. установ. Та найважливішою для нього була допомога Харківського Університету, який давав Товариству річні субсидії, найчастіше по 1000 руб. річно (з того призначалося 600 руб. на оплату архіваріуса й 400 руб. на видання). Крім грошових субсидій Товариство користувалося й помешканням Харківського Університету для своїх засідань, архівів та інш. Про зв'язок і допомогу Університету для Товариства може свідчити й повідомлення секретаря 17 березня 1893 р. про те, що Правління Університету предоставило в розпорядження Товариства дві піддержані шафи, які були справлені й за дозволом ректора приміщені у відповідному місці. Товариство висловило тоді подяку ректорові й ухвалило використати шафи для своїх бібліотечних потреб, а саме — в більшій шафі тримати книги Товариства, а в меншій книги бібліотеки свого Педагогічного відділу. Важне позитивне значіння допомоги Харківського Університету для Товариства підкреслювалося й пізніше, нпр. в 1902 р. в промові тодішнього голови Товариства проф. М. Сумцова. Патронат Університету над Товариством пояснювався тим, що Товариство було фактично при Університеті й складалося головню з університетських діячів. Членами його були майже всі професори Історично-Філологічного факультету, також частина професорів Правничого Факультету і навіть окремі професори інш. факультетів.

Особливої уваги в діяльності ХІФТ-ва заслуговує організація фондів на премії за наукові праці. Таких фондів Товариство мало кілька. Ще 24 грудня 1894 р. Міністерство Народньої Освіти затвердило правила в справі премії проф. Ол. Потебні. Ця премія установлювалася при Товаристві й видавалася лише за праці студентів Харківського Університету, а саме — за найліпшу працю з історії руссаго язика і літератури. Видавалася вона щороку в розмірі % з капіталу в 2600 руб. Цей фонд згодом збільшився. На премію ім. О. Потебні збиралися гроші також і по підписним листам (і то аж з дозволу царя). В 1911 р. фонд для премії ім. О. Потебні досяг 3117 руб. 80 коп. Починаючи з 1895 р. ця премія призначалася щороку.

Друга премія ХІФТ-ва була присвячена ім. проф. М. Дринова. Призначати її почали з 1909/10 ак. року. В 1911 р. фонд на цю премію мав 2844 р. 94 к. Премії з нього призначалися за праці з слов'янознавства.

В 1911 р. при ХІФТ-ві був і фонд ім. Є. Редина в сумі 1322 р. 08 к. з якого призначалися премії за праці з історії мистецтва й археології.

Теми наукових праць для одержання цих премій намічались звичайно з українознавства. Так, нпр., на премію ім. Ол. Потебні в 1911 р. були такі теми — 1) Мова й стиль Г. Ф. Квітки-Основ'яненка й 2) Сучасні малоруські говори; а на премію М. Дринова — про 1) Болгарську народню поезію й про 2) „Кіевську Старину“, як джерело для вивчення історії

й етнографії (зі складенням бібліографічного показника). Про свого роду українофільський характер цих премійових фондів ХІФТ-ва свідчить і постанова Харківської Мійської Думи 4 березня 1911 р., в якій — на доклад гласного М. Сумцова — було ухвалено вносити щороку ХІФТ-ву по 100 руб. на премії за ліпші твори студентів з української історії, історії української літератури й етнографії України. Організація й присудження цих премій Харківської Думи були предоставлені ХІФТ-ву.

Матеріальні засоби Товариства всеж були дуже скромні й далеко не вистарчали для здійснення всіх планів Товариства; але й при таких засобах ХІФТ-во виконало велику наукову працю. Вже за перших 25 літ воно дуже розрослося.⁶ При ньому з 1880 р. був історичний архів, який пізніше набув всеукраїнського значіння; в 1892 р. заснувався Педагогічний відділ, а в 1902 р. Етнографічний Музей. При Товаристві ж було дві бібліотеки: історично-філологічна й педагогічна. В 1895 р. від імени Товариства влаштувалися Жіночі Курси, а з 1897 р. відбувалися публичні наукові виклади. ХІФТ-во провадило значну видавничу діяльність, організувало наукові премії і т. д. Заходом Товариства була зібрана колекція рукописів і світлин діячів Харківського Університету. Звичайно при більших матеріальних засобах і діяльність Товариства могла б бути значно ширшою, а так лишилося багато дечого й нездійсненим — особливо в галузі видавничій та археологічній.

Особливо треба підкреслити, що праця ХІФТ-ва була українською не тільки своїм змістом, а в дечому також і формою. В цьому відношенні ХІФТ-во виявило себе значно більше українофільським, ніж такі самі обласні науково-історичні товариства, як Одеське Товариство Історії й Старовини та Київське Нестора-Літописця. В цих останніх не було випадків, які мали місце в ХІФТ-ві, щоб говорились промови по українському, щоб пам'ять Т. Шевченка вшановували вставанням, щоб у виданнях друкували статті українською мовою і т. д. Всі такі явища в ХІФТ-ві були за головування проф. М. Сумцова й свідчать про українство цього діяча. Під головуванням М. Сумцова ХІФТ-во ще 11 січня 1895 р. вшанувало вставанням пам'ять Ом. Огоновського. На святкуванні самого М. Сумцова в Харкові 2 жовтня 1905 р. ювілянт відповідав декому й по українському. Українські привіти ХІФТ-ву були і в 1902 р. з нагоди його 25 ліття, а саме — від Наукового Товариства ім. Шевченка, Львівської „Просвіти“, Б. Грінченка. Вони й видруковані в т. XIV збірника, правда з багатьма помилками. НТШ в свому тодішньому привіті за підписом І. Франка і В. Гнатюка м. інш. бажало, щоб ХІФТ-во розгорялося далі все сильніше й несло в найширші круги „світло науки, яке одно тільки може з'єднати розеднаних“.

І ХІФТ-во таку місію довгі літа справді сповняло, доки само не було перетоплене в горнілі пореволюційних реформ, коли в Харкові на його місці й на місці Університету повстали інші наукові установи й організації — різні інститути, катедри, архіви, бібліотеки, музеї й інш. При оцінці їхньої діяльності й значіння треба мати на увазі, що то в значній мірі завдяки праці ХІФТ-ва Харків міг стати в 20-х р. р. другим після Києва науково-історичним осередком.

⁶) Відомості про перше 25-ліття ХІФТ-ва (1877—1902) найповніше опубліковані в т. XIV Сборник-а (Харків, 1905 р.). Там є протоколи урочистого засідання Товариства 28 лютого 1902 р. з додатками до нього: 1) Промови голови М. Сумцова про 25-ліття Т-ва, 2) промови секретаря Є. Редина про наукову діяльність Т-ва і 3) промови А. Ветухова про працю Педагогічного відділу в 1892—1902 р. В тому ж збірникові видрукована й стаття Е. Іванова про Харківський Історичний Архів, а також списки членів Т-ва, його статуту (1876 і 1901 р. р.), списки рефератів і публікацій та інш. важні для Товариства матеріали.

34. Ол. Шульгин. Ідеологічна ненависть і непереможна любов Ж. Ж. Руссо до Франції. 1937 р., ст. 7.
35. В. Сімович. Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов. 1937 р.
36. Р. Смаль Стоцький. Краса і погань. 1937 р., ст. 12.
37. К. Чехович. Чеські впливи на Франкового „Мойсея“ та „Івана Вишенського“.
38. Ф. Слюсаренко. Нумізматична праця проф. В. Б. Антоновича. 1938 р., ст. 11.
39. Ів. Борковський. Значіння деяких предметів знайдених в Майкопській могилі.
40. Л. Чикаленко. Вівіфікаціонізм. 1938 р., ст. 8.
41. В. Щербаківський. Матеріали з археологічних розкопів на Переяславщині.
42. В. Дорошенко. Примітки В. Антоновича до Шевченкового „Кобзаря“. 1937 р.
43. В. Прокопович. Сфрагістичні анекдоти. 1938 р., ст. 28.
44. С. Наріжний. Дѣйствія презѣльной брани. 1938 р.
45. Степан Сірополко. Граф Петро Завадовський — перший міністр освіти в царській Росії. 1938 р., ст. 7.
46. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том другий. Прага 1939 р., ст. VIII + 227.
47. М. Антонович. Пограничник Босий. 1940 р., ст. 16.
48. Б. Крупницький. З життя першої української еміграції. 1940 р., ст. 16.
49. В. Щербаківський. Концепція Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології. 1940 р., ст. 16.
50. Дм. Чижевський. Український літературний барок. Част. 1. 1941 р., ст. 76.
51. Ів. Панькевич. Літературний бідермаер в галицько-українському письменстві.
52. С. Наріжний Розвідування московських посланців на Україні в др. пол. XVII в.
53. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том III. 1941 р.
54. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік чотирнадцятий (1936—1937). 1941 р., ст. 16.
55. Б. Крупницький. З історії Правобережжя 1683—1688 рр. 1941 р., ст. 31.
56. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік п'ятнадцятий (1937—1938). 1941 р., ст. 16.
57. М. Антонович. Студії з часів Наливайка I—IV. 1941 р., ст. 86.
58. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Роки шіснадцятий і сімнадцятий (1938—1940). 1941 р., ст. 8.
59. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік вісімнадцятий (1940—1941). 1941 р., ст. 16.
60. А. Яковлів. Конспіративне листування в Україні в 2-ій пол. XVII в. 1941 р., ст. 8.
61. Д. Дорошенко. Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665—1666). 1941 р., ст. 27.
62. Д. Чижевський. Український літературний барок. Част. 2. 1941 р.
63. Григорій Сковорода. Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн священнаго писанія. 1941 р.
64. С. Наріжний. Одеське Товариство Історії й Старовини. 1941 р.
65. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том IV. 1942 р.
66. М. Антонович. Переяславська кампанія 1630 р. Прага 1944 р.
67. Б. Крупницький. Миргородський полковник Павло Апостол (1618—1678). 1944 р.
68. В. Щербаківський. Матеріали до історії українського мистецтва (Іконостас церкви гетьмана Д. Апостола в с. Сорочинцях). 1944 р.
69. А. Яковлів. Нові джерела кодексу „Права по котримъ судится Малороссійській Народъ“. 1944 р.
70. Дм. Чижевський. Український літературний барок. Част. 3. 1944 р.
71. Ів. Панькевич. До переміни естетичних поглядів Івана Франка в 1876—78 рр. 1944 р.
72. С. Наріжний. Харківське Історично-Філологічне Товариство. 1944 р.
73. В. Дубровський. Архів Пульхерії Івановни. 1944 р.
74. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том V. 1944 р.

